

e) *Mathematicus* (III. 2. f. bb.): *Fundamentomos Tudományú*; *Tudó*; *Tudományos*. Meg lehet különböztetned ezektől, hogy, *tudó*, *sciens*; *tudományos*, *literatus ac scientiis doctrinisque deditus*; *tudós*, *doctus*; *tudóss*, *eruditus*; *Tudós*, *Doctus*; *Tudóss*, *Eruditus*.

a). *Mathematicus, a, um* (II. 24. c., III. 2. e. aa.): *Tudományos*. 2szor, *Fundamentomos Tudományhoz tartozó*. 3szor *Fundamentomos Tudományi*, másképen, *Tudományi*.

b). *Mathematice*: *Fundamentomos Tudomány szerint*; *Tudomány szerint*, *is-mét*, *Tudományosképen*.

Már a' czéломra sietvén, a' feltett Dolgot illetem s hajtom nyomosabban. -----

[12v]

Ha azért a' Nemzetünket valóban akarjuk szeretni: ne disztelenítsük *semmi idegen öltözettel* a' Nyelvünket: hanem a' maga ékes ruháiban tisztán tartsuk *azt* mindenha: és az ő hasonlíthatatlan Díszé s Fénye szerint gyarapítsuk *azt*, *egy akarattal* és *teljes igyekezettel*: s *rendes móddal* (III. 4. a. b) törekedve: hogy így jobban-jobbán becsülhessék *azt* még az idegenek is; és Nemzetünket, az szerint, szerethessék és tisztelhessék mindenek.

ISTEN

légyen és maradjon

velünk

édes Nemzetem!

α.ω.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Az első magyarországi egyházi folyóirat történetéhez. Sajtótörténetünk kezdeti időszakában nem volt ritkaság, hogy az első hazai újságok és folyóiratok szerkesztői között lelkészek és szerzetesek is voltak. Elég, ha Bél Mátyásra gondolunk, aki hallei tapasztalatai alapján pietista szellemenben szervezte át a besztercebányai és a pozsonyi evangélikus líceumot, ahol 1721-ben *Nova Posoniensia* címmel latin nyelvű lapot indított, és megteremtette az újságok iránti sokrétű érdeklődés hazai hagyományait. De gondolhatunk a szintén evangélikus teológus Rát Mátyásra is, aki Pozsonyban 1780-ban a *Magyar Hirmondó* megindításával a magyar nyelvű újságírás úttörője lett. A *Magyar Hirmondó* egyik későbbi szerkesztője, Révai Miklós 1784-ben piarista szerzetes tanárként vállalkozott az újságírói munkára. Az első magyar nyelvű folyóirat, az 1789-ben indult *Magyar Museum* egyik szerkesztője, Baróti Szabó Dávid pedig korábban a jezsuita rend tagja volt. E lapok azonban – szerkesztőik egyházi kapcsolatai ellenére – nem voltak egyházi jellegű, vagy vallási orgánumok, hanem szinte kizárólag világi témákkal foglalkoztak.

Csak a 18. század kilencvenes éveiben jelent meg Magyarországon az első olyan lap, amely tartalmára és jellegére nézve is egyházi jellegű folyóirat volt. 1793-ban Selmecebányán Ambrózy Sámuel evangélikus lelkész indította meg *Novi Ecclesiastico – Scholastici Annales Evangelicorum Austriacae et Helvet. Confessionis in Austriaca Monarchia* címmel. Kiadója Franciscus Joannes Sulzer volt. Kezdetben negyedévenként, majd 1794-től csak félévenként jelent meg; 1796 és 1802 között pedig szüneteltette megjelenését. A folyóirattal kapcsolatos eddigi ismereteink főleg lexi-

konok és a gyér szakirodalom rövid hivatkozásaiából származtak, és ezek csupán a legszükségesebb adatokra korlátozódtak.¹

Levéltári kutatások nyomán alkalmunk van egy, a lap további történetére bizonyára nem csekély hatással lévő cenzúra-ügyet ismertetni. A helytartótanács iratai között 1794. október 14-től kezdve bukkantak fel azok az iratok, amelyek az *Annalesszel* kapcsolatosak.² Az derül ki belőlük, hogy a cenzúra-hatóságok eljárást indítottak ellene, és további megjelenését nem engedélyezték. Az ok az volt, hogy a folyóiratban olyan, a népesség számával kapcsolatos közlemények láttak napvilágot, amelyeknek megjelentetését az időszaki sajtóban a rendelkezések szigorúan tiltották. Az ügy részleteiről főként a szerkesztő, Ambrozy Sámuel 1795. február 13-án Budán kelt beadványából értesültünk.³

Miután a helytartótanács rendelkezése nyomán a helyi cenzor megtiltotta a lap újabb számának megjelentetését, a szerkesztő e beadványban fordult a budai hatósághoz. Ebben kiadványa folytatásának engedélyezését kéri, mert – mint írja – az előző évfolyamból mindössze egy szám jelent meg, pedig az előfizetőknek negyedévenkénti megjelenést ígért. A helyi cenzor – számára ismeretlen okból – nem engedélyezte a következő füzet megjelentetését. Ő mindenestre ígéretet tesz arra nézve, hogy lapját a jövőben még kéziratos formájában aláveti a cenzor vizsgálatának és szükség esetén elküldi a helytartótanácsnak is. Távol áll tőle, hogy az *Annales* cikkei által az államnak bármilyen kárt okozzon, céljának sokkal inkább a jó irodalom terjesztését, valamint a köz- és magánboldogságot tekinti.

Az ügyvel kapcsolatban a „legfelső hely” döntött és a döntésről az irodalmi ügyek Directoriumát is értesítette.⁴ Megállapítják, hogy a folyóirat megsértette a királyi rendelkezéseket és hibát követett el a selmeci cenzor is. A szerkesztőnek a lap folytatását illető kérését azzal a feltétellel teljesítik, ha az *Annales* csupán egyházi eseményekről, királyi rendelkezésekről és a helytartótanács határozatairól fog beszámolni, a népesség számáraól viszont nem fog híreket közölni. Ambrozy Sámuel figyelmébe ajánlották azt is, hogy a folyóirat számainak kézirátát az 1793. április 10-i rendelkezés értelmében a helyi cenzornak be kell mutatni. Ha a lapban az államot érintő elmélkedéseket is közölnék, a kéziratot a helytartótanácsához is el kell küldeni.

Az ügy befejeztével folytatódott ugyan az evangélikus folyóirat, de folyamatossága és lendülete megtört.

Az első hazai evangélikus folyóirat – amely egyben az első magyarországi egyházi folyóirat is volt – így is több figyelmet érdemel a sajtótörténeti vonatkozásai mellett neveléstörténeti és egyháztörténeti szempontból is. Indulásakor, 1793-ban is arra hivatkozott szerkesztői előszavában, hogy egyházi és iskolai lapot („ecclesiasticos et scholasticos annales”) fog kiadni. Azt is hangsúlyozta, hogy az aktualitások mellett helyet kíván adni az evangélikus egyház történetével kapcsolatos közleményeknek is. A megjelent számok valóban azt mutatják, hogy foglalkoztak az érsekújvári, eperjesi, pozsonyi és soproni evangélikus iskolák ügyeivel, oktatási módszereivel és vizsgarendjeikkel. Közölték ezen kívül tudós leveleket, könyvismertetőket is. Helyt adtak életrajzoknak – így I. pl. közölték a Joannes Severini selmebányai evangélikus tanár életéről szólót – írtak Tessedik szarvasi kezdeményezéséről és a cseh-morva testvérek ügyeiről. A szerkesztő a második számban arról a tervéről számolt be, hogy tankönyvet készül írni a nagyobb gazdasági iskolák

¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. 151–152. h.; GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. I. 484. h.; JOÓ Tibor: *A magyar protestáns időszaki sajtó*. = *Protestáns Szemle* 1935. 145.; DEZSÉNYI Béla: *Legrégibb hírlapjaink életrajzához*. = *MKsz* 1940. 353–361.

² OL – Depart. revisionis librorum 1794. No. 1–8.

³ OL – Depart. revisionis librorum 1795. No. 1–20.

⁴ OL – Depart. revisionis librorum 1795. No. 1–22.

számára, mert ennek hiánya nagyban hozzájárult a vidéki iskolák nyomorúságos állapotához.⁵ Ennek tartalmaznia kell szerinte a felvilágosodás általánosan elismert alapelveit és a tanulóifjúság morális nevelésének normáit is.⁶ Ezen kívül beszámolt az egész monarchia evangélikus egyházainak személyi viszonyairól: a lelkészekről, tanárokról, tanítókról és a jelentősebb egyházi összejövetelekről, valamint az evangélikus szerzők által írt könyvekről.

A pozsonyi evangélikus líceumban, 1782-ben Jénában tanult szerkesztő, Ambrozy Sámuel által 1793-ban Selmecbányán megindított *Annales* megjelenésekor – a trónralépő I. Ferenc rendelkezési nyomán – éppen a hazai sajtó szigorú megrostálása és visszaszorítása volt napirenden. A sajtó ellenőrzésére visszatérő abszolutista szigor – mint láttuk – nem sokáig kímélte az első valósi folyóiratot sem, noha vétségéért végül is felmentést kapott a szerkesztő. Az *Annales* történetében azonban e beavatkozás bizonyára mégis végzetes lehetett, hiszen hiába indult újra a lap, 1796 és 1802 között szünetelnie kellett, és az 1803-ban megjelent utolsó számával – a sorozat 9. füzetével végleg meg is szűnt.

KÓKAY GYÖRGY

Reformkori oktatás- és társadalompolitikai röpiratok. Az 1830-as évektől kezdve egyre inkább a közérdeklődés előterébe kerültek a hazai oktatásügy reformjának kérdései. Az óvodai mozgalom, a népoktatásügy, a nőnevelés, a szakképzés, a pedagógusképzés, az oktatás magyar nyelvűsége állandó témái az országgyűléseknek. A korabeli sajtó is sokat foglalkozott ezekkel a problémákkal.

A reformkor időszakában számos nevelésüggyel kapcsolatos röpirat látott napvilágot.¹ A röpirat – mint időszerű, közérdekű kérdéseket tartalmazó népszerű formában, felvilágosító szándékkal, a közvélemény befolyásolása céljából készített rövid munka – alkalmas volt olyan kérdések polemikus tárgyalására, melyek az adott korszakban sokakat foglalkoztattak. A továbbiakban négy olyan reformkori röpirat elemzésére vállalkozunk, melyekkel szakirodalmunk mindeddig még egyáltalán nem, vagy csak röviden és felületesen foglalkozott, és amelyek az 1830-as, 40-es évek oktatás- és társadalompolitikai vitáinak homlokterében álló problémák megoldására kínáltak megvalósítható vagy az adott időszakban utópisztikusnak tűnő javaslatokat.

Beke Kristóf, a veszprémi katolikus árvanevelő intézet igazgatója, több népszerű pedagógiai kézikönyv szerzője, 1833. április 11-én a megyei közgyűlésen a köznépi nevelésének legfontosabb

⁵ „Eine Hauptursache der bisherigen elender Verfassung unserer Landschulen, ist der Mangel eines zweckmäßigen Lehrbuchs für Kinder der Landleute.” = *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales* 1793. II. Trimestre. 135.

⁶ „Ein Schulbuch ... folglich muss es enthalten I. Für Lehrer besonders; 1: Allgemein anerkannte Grundsätze zur Aufklärung und moralischen Bildung der Schuljugend.” L. i. h.

¹ BEKE Kristóf: *A nevelés ügyében, különösen a köznépre nézve*. Veszprém, 1833. 20 l.; ZSOLDOS Ignác: *Nevelésünk hiányai*. Buda, 1836. 85 l.; ELEKES Károly: *Az iffjak jó aránylatú nevelésökből sarjadzik nemzeti erő, boldogság*. Nagyenyed, 1837. 30 l.; SASKU Károly: *A Kelet és Nyugat népe. A köz intézetekről*. Pest, 1842. 40 l.; SCHOEPF August: *Néhány szó általánosan megalapult gyermeknevelési hiányok körül magyar szülőkhöz*. Pest, 1844. 35 l.; PAPP János: *A köztanítás miért nem szül mindig kellő sikert*. Miskolc, 1845. 32 l.; [DE GERANDO Ágost]: *Egy tiszaháti magyar őszinte megjegyzései a hazafiság és a nevelés felett*. Pest, 1846. 24 l.; HORSCHETZKY Károly: *Szózat önökhez, kik iskolaintézkedésre befolyással bírnak*. Magyar-Óvár, 1847. 19 l.; [ZEYK Miklós]: *Népügy*. Párizs, 1847. 66 l.; TAVASI Lajos: *A gyermekek tanodázttatásáról és a köz és nyilvános tanodai vizsgálatok tartásáról*. Pest, 1847. 28 l.